

MAREK MALEC*

Muzyka liturgii sakramentu małżeństwa w aspekcie historycznym

Choć uznaje się, że przed Soborem Watykańskim II przy udzielaniu sakramentu małżeństwa nie stosowano żadnych śpiewów poza hymnem do Ducha Świętego¹, to wnikliwa analiza materiału źródłowego prowadzi do wniosku, że istniały w historii różne praktyki muzyczne obecne w takiej liturgii.

1. Muzyka ślubna w starożytności

Pierwsze informacje na temat muzyki w obrzędzie zawarcia małżeństwa można odnaleźć w starożytnych przekazach. Ukazane są one głównie w poezji homeryckiej – w *Odysei* i *Iliadzie*. Mieści się w nich opis przyjęcia weselnego zawierający wzmianki o tancerzach, graniu na flecie, śpiewaniu specjalnej pieśni, nakładaniu welonu, zapalaniu świecy i innych praktykach. W *Iliadzie* występuje nazwa pieśni weselnej *hymen*, która oznacza też greckiego boga zaślubin. O bogatej tradycji muzycznej mówią również starożytne epitalamia².

Znaną praktyką była też procesja przejścia z przyjęcia weselnego do domu rodzinnego. Towarzyszyły jej konkretne śpiewy, muzyka, taniec z niesieniem pochodni. W czasie procesji koronowano małżonkę, ale również praktykowano inne zwyczaje – m.in. do dziś uroczyscie celebrowane przejścia przez próg domu³. Po przybyciu do nowego domu żona była witana przez teścia i jadła owoce, daktyle, orzechy, figi, które były symbolem dobrobytu. W sypialni pan młody rozluźniał pas swojej żony i wszyscy dookoła zebrani zaczęli krzy-

* Marek Malec – Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2316-1638>; e-mail: marekmalec@op.pl

¹ Por. W. Schenk, *Liturgia sakramentów*, cz. 2, Lublin 1964, s. 146.

² Zob. *Epitalamia antyczne czyli antyczne pieśni weselne*, opr. M. Brożek, Warszawa-Poznań 1999.

³ Por. P. Dacquino, *Storia del matrimonio cristiano Alla luce della Bibbia*, Torino 1984, s. 74.

cześć, żeby odpędzić złośliwe duchy⁴. W czasie przejścia do sypialni pana młodego wykonywano *epithalamium*. Wspomniane tradycje homerowskie dotyczyły Grecji, ale można przypuszczać, że były praktykowane także w innych helleńskich miastach⁵.

2. Muzyka ślubna w Biblii

W Starym Testamencie mówi się o ceremonii ślubnej, w czasie której śpiewa się pieśni miłosne (Jr 16,9) nacechowane weselem i radością. Śpiew ten odbywał się w towarzystwie „hałaśliwego orszaku” muzyki i bębnow (1 Mch 9,39). Być może procesji narzeczonych towarzyszyły fragmenty *Pieśni nad Pieśniami* (np. Pnp 3,6)⁶. Bibliści stawiają hipotezę o „pieśniach weselnych” z uwagi na aluzje w tekście tej księgi, którego fragmenty utożsamia się ze starożytnym *epithalamium*⁷. Z kolei wspomnienie o „hałaśliwym orszaku” podsuwa także na myśl obecność starożytnego cymbału jako instrumentu weselnego, którego stary typ (Çilçele-teru'ah) miał brzmienie krzykliwe, hałaśliwe i towarzyszył zarówno weselom jak i innym uroczystościom⁸.

3. Świadczenia patrystyczne

Zakłada się, że starożytne formy rytualne zawarcia małżeństwa były przejmowane przez chrześcijaństwo nawet do IV-V w.⁹ Brakuje jednak informacji na temat, jak chrześcijanie celebrowali swoje małżeństwo w starożytności¹⁰. Istnieją hipotezy, że liturgia pierwszych chrześcijan mogła być sprawowana w wersji mówionej i stroniła od przepychu¹¹.

Jan Chryzostom, przestrzegając młode małżeństwa przed tradycjami starożytnych kultur, pisał: „(...) niestosowne piosenki, szatańskie i niegodne śpiewy, zbiegowiska bezwstydných młodzieńców niszczą małżeństwo i mają zły wpływ na młodą żonę. (...) Jeśli bowiem ktoś przed zawarciem małżeństwa nie stroni od grania fletów i od głośnych pieśni, z czasem może zacząć czynić lub mówić coś niegodnego”¹². Przedstawiony cytat potwierdza fakt, że pierwsi

⁴ Por. A. Nocent, *Il matrimonio cristiano*, w: *I Sacramento. Teologia e storia della celebrazione*, red. A. Nocent, I. Scicolone, F. Brovelli, A. J. Chupungco, Genova 1986, s. 307.

⁵ Por. P. Dacquino, *Storia del...*, dz. cyt., s. 71-72.

⁶ Por. B. Mokrzycki, *Kościół w świętości*, Warszawa 1984, s. 285.

⁷ Por. H. H. Langkammer, *Księga Pieśni nad Pieśniami*, Poznań 2016, s. 36.

⁸ Por. R. Rak, „Miedź dźwięcząca i cymbał brzmący”, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 5-6 (1951), s. 414.

⁹ Por. *Historia dogmatów*, t. 3, *Znaki zbawienia*, red. H. Bourgeois, B. Sesboué, P. Tihon, 1999, s. 169.

¹⁰ Por. A. Nocent, *Il matrimonio...*, dz. cyt., s. 305-313; G. Kandzioch, *Il ministro del sacramento del matrimonio nella tradizione e nel diritto canonico latino e orientale*, Roma 1997, s. 21.

¹¹ Por. J. Ratzinger, *Sakrament i misterium. Teologia liturgii*, Kraków 2011, s. 167.

¹² Jan Chryzostom, *O małżeństwie, wychowaniu dzieci i ascezie*, Kraków 2002, s. 64.

chrześcijanie raczej stronili od praktyk typowych dla kultur pogańskich. Z drugiej strony wydaje się, że muzyka w celebracji małżeństwa była obecna już w starożytnym Kościele. Potwierdzać może to fakt, że św. Cecylia w czasie własnej uczty weselnej „śpiewała Panu”. Stąd wyprowadza się wniosek, że muzyka pierwszych chrześcijan w czasie uczt i wesel była tylko religijna i nabożna¹³.

Potwierdzają to również inne świadectwa. Św. Augustyn przywołuje nazwę starożytnego *epithalamium*, wyjaśniając, że jest to pieśń godowa opiewająca oblubienica i oblubienicę w kontekście chrześcijańskim. Na tej podstawie zachęca Kościół do śpiewu i radości z tego powodu, że ma Chrystusa za Oblubienicę¹⁴. Również w innych miejscach św. Augustyn wspomina o pieśni godowej¹⁵. W innym fragmencie święty biskup ponownie wspomina *epithalamię*, zwracając się do „oblubienicy Chrystusa”, czyli Kościoła: „Jakże pięknie, jakby twoją pieśń weselną (*epithalamio*)¹⁶, śpiewają ci w Pieśni nad pieśniami, że miłość jest twym ukochaniem?”¹⁷. Natomiast w kontekście jedności wiary pyta: „Jaka to pieśń godowa?” (*carmen nuptiale*). I dalej: „Oto wśród pieśni pełnych radości (*cantica hilaritatis plena*) idzie sama oblubienica”¹⁸. Innym przykładem jest dzieło Bazylego z Ancyry „O dziewictwie”, w którym święty opisuje zaślubiny Chrystusa z dziewicą w obrazie zaślubin oblubieniczych. W opisie tym pojawiają się anioły, które śpiewają w momencie przejścia oblubienicy na ucztę weselną u Ojca¹⁹. Natomiast Paulin z Nolin pisze własne *epitalamium* na uroczystość zaślubin Juliana i Tyzyi (405/406) o charakterze typowo chrześcijańskim²⁰.

Orygenes natomiast stwierdza, że biblijna księga „Pieśni nad pieśniami” jest pieśnią weselną i hymnem weselnym: „poganie wzięli ją sobie jako hymn weselny i przyjęli jako pieśń tego rodzaju, bo istotnie *Pieśni nad pieśniami* jest hymnem weselnym”²¹. Z drugiej strony stwierdza, że jest to jedna z pięciu tysięcy pieśni, które skomponował Salomon, w tym przypadku weselna, jednak zaświadcza przy tym, że w Kościele nie istniał żaden zwyczaj ich wykonywa-

¹³ Por. R. Stańczak, *Święta Cecylia jako patronka muzyki*, „Śpiew Kościelny” 21(1907), s. 206.

¹⁴ Por. Augustyn, *Objaśnienia psalmów. Ps 36-57*, Warszawa 1986, s. 159.

¹⁵ Por. tamże, s. 159, 177, 178, 183.

¹⁶ Por. Sancti Avrelli Augustini, *In Johannis Evangelium. Tractatus CXXXIV*, w: *Corpus Christianorum*, Typographi Brepols Editores Pontifici 1990, s. 492.

¹⁷ Augustyn, *Homilie na Ewangelie i Pierwszy list św. Jana*, cz. 2, Homilia 65.3, Warszawa 1977, s. 126.

¹⁸ Sancti Avrelli Augustini, *Enarrationes in psalmos*, I-L, *Corpus Christianorum*, Typographi Brepols Editores Pontifici 1990, s. 511.

¹⁹ Por. L. Nieścior, *Zaślubiny oblubienicy z Logosem w De Virginitate Bazylego z Anyry*, „e-Patrologos” 1/2(2015), s. 25, online: <http://www.patrologia.uksw.edu.pl/sites/default/files/Zeszyt%201.2.2015.pdf>, (dostęp: 08.03.1019).

²⁰ Por. J. Pałucki, *Formowanie się chrześcijańskim obrzędów małżeńskich na podstawie Carmen XXV Paulina z Noli*, „Vox Patrum” 36(2016), s. 523-532.

²¹ Por. Orygenes, *Homilie o Pieśni nad pieśniami*, 1.1, w: tenże, *Komentarz do Pieśni nad pieśniami...*, dz. cyt., s. 197.

nia: „pieśni te jednak nie tylko nie weszły do użycia w Kościele Bożym, lecz nawet nie wiadomo, kiedy albo gdzie były śpiewne”²². Hieronim wprost nazywa tę właśnie księgę „nuptiarum epithalamium”²³.

Epitalamia przetrwały jako gatunek pieśni. W średniowieczu i wiekach późniejszych utwory te nawiązywały do antycznych pieśni weselnych, a jej odmiana religijna (dewocyjna) rozwinęła się głównie w XVII w., zachowując klasyczny układ: poematy stychiczne, stroficzne, cykle utworów. W nich również nawiązywano do mistycznego porównania zaślubin Chrystusa z Kościołem oraz wykorzystywano je w innych uroczystościach, takich jak np. śluby zakonne. Przybierały także różne formy przeplatane tradycjami chrześcijańskimi²⁴.

4. Liturgia przed Soborem Trydenckim

Obrzęd sakramentu małżeństwa przez Soborem Trydenckim nie był ujednolicony. We Włoszech istniało wiele manuskryptów, które poświadczają, że śpiew liturgiczny od XI w. zależny był od sprawowanej Mszy świętej, która przeważnie była odprawiana z formularza o Trójcy Świętej. Używano wtedy jako *proprium missae* „Benedicta sit Sancta Trinitas” lub msze wotywno o Maryi Dziewicy albo Duchu Świętym. Jednak częstotliwość występowania w średniowiecznych źródłach „Mszy o Trójcy Świętej” wskazuje na pragnienie, aby zamieścić ją na pierwszym planie jako archetyp i podkreślić miłość, jaka zachodzi między osobami Trójcy Świętej. Rozróżnienie między osobami boskimi i jednością w bóstwie wydaje się przykładem analogii, którą należy przedstawić podczas celebracji liturgii małżeństwa²⁵. Także niektóre polskie księgi poświadczają zwyczaj odprawiania Mszy świętej z formularzem o Trójcy Świętej lub o Duchu Świętym przy udzielaniu sakramentu małżeństwa²⁶.

Z kolei we Francji w XII w. słowa błogosławieństwa małżeńskiego (*benedictio*) nabrały większego znaczenia, dlatego je śpiewano²⁷. Zachował się zapis muzyczny z neumami w kolejnych wydaniach *Sacerdotale Romanum* przynajmniej od 1554 r.²⁸ To jedyny zapis podany w tej księdze odnośnie do sakramentu małżeństwa. Umieszczona jest w nim formuła błogosławieństwa *Deus qui potestate* w formie prefacji i utrzymana w kolejnych wydaniach od 1554 do 1603 r. Mszał Pawła V (1614) już tego zapisu nie umieszcza.

²² Orygenes, *Komentarz do „Pieśni nad pieśniami”* ..., Prolog, 8, dz. cyt., s. 35-36.

²³ Por. Hieronim, *List 107.12*.

²⁴ Por. K. Mroczek, *Epitalamium staropolskie*, „Pamiętnik Literacki” 77/1, 85-100, 1986, s. 99.

²⁵ Inne formularze mszalne: XXXI *Incipit velatio nuptialis* w sakramentarzu weroniańskim, *Actio nuptialis* w sakramentarzu gelazjańskim, *Orationes ad sponsas velandas* w sakramentarzu gregoriańskim, por. A. Nocent, *Il matrimonio*..., dz. cyt., s. 320, 348, 351.

²⁶ Zestawienie formularzy obrzędu zawarcia małżeństwa w starych agendach polskich zob. W. Abraham, *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa*, Lwów 1925, dodatek, s. 433, 438-439.

²⁷ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, cz. 3, Poznań 2013, s. 290.

²⁸ Por. *Sacerdotale Romanum*, 1554, s. 32-34; 1555, s. 30-32; 1569, s. 32-34; 1576, s. 32-34; 1579, s. 32-34; 1585, s. 32-34; 1588, s. 27-28; 1597, s. 32-34; 1603, s. 32-34.

Płocki pontyfikał z XIII w. również odnotowuje wzmiankę o tym, że błogosławieństwo pary małżonków w czasie Mszy świętej powinno być uroczyste śpiewane na wzór prefacji. Tradycja ta przetrwała do XIX, a nawet do lat 60. XX w.²⁹

Dalej, chrześcijanie z kultury starożytnego Rzymu przejęli zwyczaj zwany welacją. Było to uroczyste błogosławieństwo nowożeńców przykrytych welonem w czasie sprawowania Mszy Świętej. Zwyczaj ten był już obecny w sakramentarzach: gregoriańskim, gelazjańskim i leoniańskim. Błogosławieństwo śpiewano w formie prefacji, co zachowane zostało do dziś w liturgiach lionńskiej i mediolańskiej³⁰.

5. Liturgia po Soborze Trydenckim

Sobór Trydencki zastrzegł zachowanie zwyczajów związanych z sakramentem małżeństwa dla poszczególnych krajów³¹. Równocześnie wylicza się, że od pojawienia się rytuału Piotrkowskiego aż do momentu opracowania nowego rytuału dla Polski w 1927 r. wydano około 60 opracowań, które mimo starań Soboru Trydenckiego różniły się także pod względem muzycznym. Rolę ujednoczenia ksiąg odgrywała w Polsce agenda bp. Marcina Kromera od 1574 r.³² Ponowienie wydania rytuału w XX w., ale jeszcze przed Vaticanum II, było kolejną próbą ujednoczenia ksiąg liturgicznych w Polsce³³. W obrzędzie liturgii sakramentu małżeństwa zamieszczonych jest kilka interesujących tekstów modlitw oraz świadectwo odmawiania (śpiewania³⁴) psalmów w czasie liturgii. Msza święta mogła być czytana bądź śpiewana (*cum cantu et solemnitate, sive privata tantum*)³⁵. W przypadku, gdy była śpiewana, odprawiana była jako *votiva privata* (bez *Gloria* i *Credo*) jako *ritus simplex*, ze śpiewem *in tono feriali*³⁶. *Gloria* i *Credo* były wykonywane natomiast podczas mszy ślubnej w niedzielę bądź inne dni świąteczne³⁷. Dla uzupełnienia tej informacji należy

²⁹ Por. B. Nadolski, *Liturgika...*, dz. cyt., s. 293, 303.

³⁰ Por. F. Małaczyński, *Obrzędy sakramentu małżeństwa w rozwoju historycznym*, „Ruch Biblijny” 14(1961), s. 54.

³¹ Por. tamże, s. 55.

³² Por. W. Nowak, *Agenda biskupa Marcina Kromera w dziele ujednoczenia liturgii sakramentów w Polsce po Soborze Trydenckim*, w: *Agendy i rytuały diecezji warmińskiej (1574-1939)*, red. W. Nowak, Olsztyn 1999, s. 63-65.

³³ Por. B. Gładysz, *O nowym rytuale dla Polski*, „Muzyka kościelna” 9(1929), s. 129.

³⁴ Por. *Collectio Rituum continens excerpta e Rituali Romano Ecclesiae Poloniae adaptato*, Katowice 1963, s. 172.

³⁵ Por. *Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae romano-catholicae caeremoniarum*, Vilnae 1903, 90; A. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny*, Płock 1931, s. 383.

³⁶ Por. A. Prumbs, *Mały ceremoniał dla kleryków i kapłanów*, Poznań 1949, s. 256. *Tonus ferialis* dotyczy oracji, wykonywanej na jednym tonie, ze spadkiem F. D. w słowie „Oremus” i w ostatnim wyrazie oracji, por. J. Sierosławski, *Śpiew Rzymsko Katolickiego Kościoła*, Kraków 1900, s. 141.

³⁷ Por. *Missale Romanum ex Decreto Sacrosancti Consilii Tridentini*, Rome 1872, s. Iv.

podać, że według niektórych źródeł, w Polsce uroczystość ślubna była zwyczajowo zawierana w niedzielę³⁸.

Kilka wieków temu obowiązywał nakaz odprawiania ślubów przed południem³⁹. Bp K. Szaniawski w XVIII w. w *Liście pasterskim* przypomina o tym nakazie z powodu nadużyć, które prowadzą do tego, że narzeczeni, a także goście weselni, przychodzą do kościoła nietrzeźwi, z muzyką i tańcami. Swoje napomnienie biskup kieruje do proboszczów, ażeby ci namawiali narzeczonych, by wraz ze swoimi gośćmi przychodzili do kościoła trzeźwi, skromni i bez muzyki⁴⁰. Świadcstwo niewłaściwego zachowania się gości podają również inne źródła, np.: „Niekiedy ze śpiewem i graniem wchodzą nawet do kościoła, jak to bywało w m. Nowej-Górze koło Krzeszowic”⁴¹.

Istnieje świadectwo wykonania na Wawelu, w czasie Komunii świętej podczas ślubu Katarzyny Austriackiej i Zygmunta Augusta, uroczystej kantaty skomponowanej przez Wacława z Szamotuł⁴². Z drugiej strony można przywołać jeszcze inne źródło, wedle którego „obecni w kościele, podczas dopełnienia obrzędu ślubnego zachowują się cicho, skupieni, polecając w modlitwach swoich zaślubiających się oblubieńców”⁴³. Praktyka obrzędów ślubnych była zatem różna.

Wydaje się też, że rola organisty przy okazji obrzędu ślubu była jasno określona. Wspomina to w swoim wykładzie liturgicznym A. Nowowiejski. Pisze, że to kapłan rozpoczynał hymn *Veni Creator*, który podejmował organista sam lub na zmianę z chórem chłopców lub celebrazem wspólnie z ministrantem. Następnie organista odpowiadał *Amen* z towarzyszeniem organów po wersecie i modlitwie⁴⁴. Inne dokumenty podają, że to kapłan rozpoczynał hymn⁴⁵. Mógł on być śpiewany bądź czytany⁴⁶. Do czynności kapłana należał również śpiew po hymnie *Emitte spiritum...* i modlitwa. Po skończonym obrzędzie, kiedy młodzi odchodzą od ołtarza i idą modlić się przed obraz Matki Bożej, organista śpiewa *Pod Twoją obronę*, a następnie, kiedy młodzi wychodzą z kościoła do domu (czy to sprzed ołtarza Matki Bożej czy bezpośrednio), śpiewa kantyk *Magnificat*. Nowowiejski kończy słowami: „Jeśli po ślubie odprawia się msza św. śpiewana, organista po odpowiedzi *Sed libera nos a Malo*

³⁸ Por. *Obchody weselne...*, dz. cyt., s. 60, 69-70, 78, 110, 143, 157.

³⁹ Por. M. Laskowski, *Życie liturgiczne...*, dz. cyt., s. 110; J. Pelczar, *Prawo małżeńskie...*, dz. cyt., s. 9, s. CXLIII.

⁴⁰ Por. tamże, s. 456.

⁴¹ *Obchody weselne...*, dz. cyt., s. 259.

⁴² Por. J. U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, t. V, Puławy 1830, s. 335.

⁴³ Por. A. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny*, Płock 1931, s. 387.

⁴⁴ Por. tamże; [brak autora], *Posel Bojko w sejmie*, „Głos organistowski” 6(1905), s. 4.

⁴⁵ Por. *Mszał Rzymski*, Poznań 1965, s. 1412; O. G. Lefebvre, *Mszał Rzymski z dodaniem nabożeństw i niesporów*, Brugia 1931, s. 1847.

⁴⁶ Por. A. Guillois, *Wykład historyczny, dogmatyczny, moralny, liturgiczny i kanoniczny wiary katolickiej*, t. 3, Warszawa 1892, s. 479.

i po *Deo gratias*, przed błogosławieństwem kapłana, grać przestaje i milczy aż do czasu ukończenia modlitw i przemowy kapłana⁴⁷. Błogosławieństwo małżonków poprzedzała śpiewana modlitwa *Ojciec nasz*⁴⁸.

Podręczniki liturgiki wskazują jedynie, że przy odprawianiu jubileuszu małżeńskiego śpiewa się hymn *Ciebie Boże, chwalimy*⁴⁹ oraz: „Gdy sobie życzą z weselem obchodzić miłą pamiątkę, to kapłan zaśpiewa im *Veni Creator*, co im rozrzewni i przypomni ich prawdziwy dzień ślubu (...)”⁵⁰.

a. Psalmi

Przed Vaticanum II czynnikiem formatywnym całego obrzędu zawarcia sakramentu małżeństwa albo błogosławienia kobiet po porodzie stały się psalmy: 127, 66, 120, 6, 37, 133, 19, 30, 36, 111 występujące w księgach liturgicznych, które w Polsce nazywano agendami⁵¹. Kolejne Psalmi: 67, 89, 33 będą występować w posoborowym *Graduale Triplex*.

Pierwszym z nich jest Ps 127 *Beati omnes qui timent Dominum*. Ta część obrzędu to benedykcja rozpoczynająca się werselem Ps 127. Występuje on już w starych źródłach, jeszcze przed Soborem Trydenckim. Obecny jest zwyczajowo podczas błogosławieństwa nowożeńców w różnych miejscach i momentach obrzędu w zależności od źródła, np. po błogosławieństwie pierścionków przed Mszą świętą, po błogosławieństwie po modlitwie *Pater noster* albo po komunii św. lub też przy błogosławieństwie kobiet po celebracji⁵². Zaświadcza ją o tym różne rytuały/agendy zarówno przed Soborem Trydenckim jak i po, w tym m.in. agenda bp. Marcina Kromera⁵³, a także inne: krakowskie, wrocławskie, poznańskie, toruńskie, warmińskie, wileńskie, gnieźnieńskie, lwowskie. Księgi te nie mają nut, a wykonanie tego psalmu odbywa się przez recytację (łac. *dicat*). Z drugiej jednak strony w opracowaniach encyklopedycznych można przeczytać, że Ps 127 był śpiewany⁵⁴.

⁴⁷ Por. A. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny...*, dz. cyt., s. 385-387.

⁴⁸ Por. T. Kowalewski, *Liturgika czyli wykład obrzędów kościoła katolickiego*, Płock 1922, s. 70.

⁴⁹ Por. tamże, s. 71; J. Michalak, *Liturgika czyli Wykład Obrzędów Kościoła Katolickiego*, Płock 1932, s. 95.

⁵⁰ X. S. J., hasło: *Małżeństwo*, w: *Encyklopedia Kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. XIII, Warszawa 1880, s. 229.

⁵¹ Por. W. Nowak, *Agenda biskupa Marcina...*, dz. cyt., s. 45.

⁵² Por. W. Schenk, *Sakramenty święte*, cz. 2, Lublin 1964, s. 134-145; W. Abraham, *Zawarcie małżeństwa...*, dz. cyt., s. 435, 446-447, 451, 453, 455, 459; także rytuały: Powodowskiego 1591, s. 58, 61, wrocławski 1573, toruński 1734, s. 31, 35, 39; wrocławskie z 1582, s. 140-141, 157; 1682, s. 140-141, 1723, s. 157-158(pl), 164-165(niem.), 180, 1774, s. 185-186(pl), 192-193, 207 i 210(niem), w tym *Manuale Rituum et precum In usum sacerdotum archidiececesis Wartislaviensis*, 1938, s. 57(pl.), 61(łac.), warmiński 1733, s. 150, 151; wileński 1630, s. 43 oraz *Rituale Romanum Ecclesii Poloniae accomodatam. Typis officinae typographicae Catholicae*, Katowice 1927, s. 359-362; *Collectio Rituum continens excerpta e Rituali Romano Ecclesii Poloniae adaptato*, Katowice 1963, s. 172.

⁵³ Por. W. Nowak, *Agenda biskupa Marcina...*, dz. cyt., s. 45.

⁵⁴ Por. C. Krakowiak, *Małżeństwo. D. Aspekt liturgiczny*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. S. Wilk i inni, t. XI, Lublin 2006, kol. 1084.

Dopiero Rytuał z 1963 r. zaznacza, że po wymianie przyrzeczenia małżeńskiego i nałożeniu obrączek, kapłan bierze wszystkich zebranych na świadków dokonanego małżeństwa i wzywa do modlitwy za nowożeńców. Wtedy narzeczeni przyklękają, a zebrani wraz z towarzyszeniem organów śpiewają (*cantant*) Ps 127⁵⁵. O śpiewie tego psalmu mówi również *Mszał Rzymski*⁵⁶. Rytuał (1961) przewiduje melodię psalmu napisaną w notacji gregoriańskiej, podając pierwszą strofę w melodii, a następnie w dwurzędzie zapisując psalm w języku łacińskim po lewej stronie oraz w języku polskim po prawej, wytłuszczając *finalis* po prawej stronie i miejsca akcentu (za *Collectio Rituum* śpiew Ps 127 w tej właśnie formie umieszczają także późniejsze wydania śpiewnika ks. Siedleckiego⁵⁷). Po zakończeniu psalmu, kapłan śpiewa (*cantat*) *Kyrie, eleison*, na co zebrani odpowiadają *Christe, eleison, Kyrie, eleison*. Rytuał dalej podaje wezwanie kapłana (*sacerdos dicit*) do modlitwy *Ojczy nasz*, którą podejmują (*recitant*) zebrani. Koniec tej części związany jest z ponowną modlitwą kapłana, który śpiewa (*cantat*) wezwania na przemian z odpowiedziami ludu⁵⁸:

Rytuał z 1927 r. nie przewiduje śpiewu całej tej części, powiedziane jest jedynie, że kapłan odmawia ten psalm (*dicit psalmum*)⁵⁹. Dziś Ps 127 nie stanowi części obrzędu, ale jedynie proponowany jest w *Obrzędach Sakramentu Małżeństwa* w czasie liturgii słowa.

Rytuały polskie od XV w. przekazują obrzęd błogosławieństwa męczatki po ślubie. Był to zwyczaj polski, którego nie ma w *Rytuale rzymskim*⁶⁰. W obrzędzie tym pojawia się dziękczynny Ps 66 *Deus miseratur nostri*⁶¹. Niejednokrotnie także w tym obrzędzie występuje on razem z Ps 127, aż do rytuału z 1927 r. (s. 365), jednakże rytuał z 1963 r. rezygnuje z niego, pozostawiając do odmawiania jedynie Ps 66⁶².

Dwa pontyfikaty krakowskie przekazują średniowieczną tradycję wykonywania psalmów: 120 (*Levavi oculos meus in montes funde veniet auxilium mihi*), 6 albo 37 (*Domine ne in furore*) oraz 122 (*Ad te levavi oculos meos*). Wszystkie wymienione również związane są z obrzędem błogosławieństwa

⁵⁵ Por. *Collectio Rituum...*, dz. cyt., s. 168-171.

⁵⁶ Por. *Mszał Rzymski*, Poznań 1965, s. 1415.

⁵⁷ Por. J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1973, s. 505-596; Kraków 1975, s. 505-506; Kraków 1982, s. 517-518.

⁵⁸ Por. *Collectio Rituum...*, dz. cyt., s. 168-171.

⁵⁹ Por. *Rituale Romanum...*, dz. cyt., s. 359, 361.

⁶⁰ Por. W. Schenk, *Liturgia sakramentów...*, dz. cyt., s. 149-150; T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Kraków 2003, s. 338.

⁶¹ Por. Rytuał Piotrowski 1631, s. 313-316, za: C. Krakowiak, *Sakrament małżeństwa*, Lublin 2018, s. 58, oraz inne takie jak: warmiński 1733, s. 151, wrocławskie 1582, s. 157, 1682, s. 157, 1723 s. 180(łac.) i 183(niem.), 1774, s. 206 (łac.) i 209 (niem.), 1938, s. 56-57; toruński 1723, s. 34; wrocławski 1574, s. 40; wileński 1630, s. 45-46; Powodowskiego 1591, s. 58; *Manuale Rituum et precum In usum archidioecesis Wratislaviensis* 1931, s. 56-57(pl), 60-61(łac.) oraz współczesne *Rituale Romanum...*, 1927, s. 363, *Collectio Rituum...*, Katowice 1963, s. 186-187.

⁶² Por. *Collectio Rituum...*, dz. cyt., s. 179.

i zachowane w pontyfikale Tomasza Strzępińskiego, natomiast Ps 120 u Zbigniewa Olseńnickiego i Fryderyka Jagiellończyka⁶³.

Niektóre omówione wyżej psalmy nie znalazły miejsca w polskich obrzędach po Vaticanum II, natomiast mogą stanowić one inspirację do tworzenia nowych pieśni na tę uroczystość.

b. Proprium missae

Trzeba zwrócić uwagę na ogólny fakt, że części zmienne, występujące przed Vaticanum II, są takie same, jak prezentowane w antyfonarzach gregoriańskich z VIII-IX w.⁶⁴ Natomiast w VI w. pojawia się osobny formularz mszalny „za małżonków”⁶⁵. Do tego z czasem dochodzą zmienne części Mszy świętej zamieszczone wraz z formularzem *Missa pro sponso et sponsa*⁶⁶.

Pierwsza msza, *Deus Israel conjugat vos*, została zebrana w drugiej połowie IX w.⁶⁷. Jej intonacja brzmi: *Bóg Izraela niechaj was połączy*. Słowa zaczerpnięte są z Tb 7, 15 i 8, 19 i Ps 127. Graduał jest kolejną częścią Ps 127 z wezwaniem kapłana zaczerpniętym z Ps 19. W czasie wielkanocnym w miejsce graduału śpiewa się aklamację *Alleluja, alleluja*. Ta część znów zbudowana jest z Ps 19 lub 16 i 133. Potem następuje *traktus*, który złożony jest z kolejnych słów Ps 127 i alleluja, *Mittat vobis* oraz *Benedicat vobis*. Offertorium złożone jest z wersetów Ps 30. Antyfonę komunijną ponownie stanowią słowa Ps 127.

Inne proprium missae, już po Soborze Watykańskim II, prezentuje *Graduale Simplex* z tytułem *Pro sponsis*⁶⁸. Warto zwrócić uwagę na nią ze względu na zamieszczone teksty. Introit zamieszcza słowa antyfony wraz z Ps 36 *Noli aemulari in malignantibus*. Następnie podany jest *Psalmus responsorium*, który złożony jest z wersetów Ps 111 *Potens in terra. Alleluja* obejmuje Ps 19 *Exudiat te Dominus*. Następuje *Antiphona ad offertorium* wraz z Ps 36. Natomiast *Antiphona ad communionem* wraz z Ps 127 to ostatnia część mszy.

⁶³ Por. M. Saczyńska, *Rytuały kościelne związane z małżeństwem w Polsce późnego średniowiecza (na podstawie pontyfikalów krakowskich z XV w.)*, w: *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčaje*, red. P. Kras, M. Nodl, Praha 2014, s. 74.

⁶⁴ Por. M. Righetti, *Manuale di storia liturgica*, Ancora 1959, s. 467.

⁶⁵ Por. B. Sesboüé, *Historia dogmatów*, t. 3, *Znaki Zbawienia*, Kraków 1999, s. 170.

⁶⁶ Formularz mszalny z antyfonami podanymi w treści wykorzystywano w Mszy świętej we wszystkie dni poza niedzielą, świętami pierwszej i drugiej klasy oraz w wigilię i oktawy uprzywilejowane, w których dołącza się modlitwy z Mszy za nowożeńców wraz z uroczystym błogosławieństwem i w te dni odprawiano z dnia. Por. *Mszał Rzymski*, Poznań 1965, s. 1416; Formularz mszy wotywniej pro sponso et sponsa opisano na podstawie źródeł: *Graduale de tempore et de sanctis...*, Ratisbone 1871, s. 119-122; *Liber Gradualis*, Solesmes 1895, s. [125]-[129]; *Liber Usualis*, Solesmes 1903, s. 1069-1073; Z. Baranowski, *Małżeństwo*, Poznań-Warszawa-Lublin 1956, s. 77-79; *Obrzędy mszy świętej*, Paris 1970.

⁶⁷ Por. J. Boe, *Deus Israel and Roman introits*, w: *Chant and notation in south Italy and Rome before 1300*, red. J. Boe, Routledge 2017, s. 125.

⁶⁸ Por. *Graduale Simplex In Usus Minorum Ecclesiarum*, Libreria Editrice Vaticana 2007, s. 379-384.

Kolejne śpiewy gregoriańskie *Pro sponsis* podaje współczesne *Graduale Triplex*⁶⁹. Całość wykorzystuje fragmenty Ps 67, Ps 89; Ps 33. Msza zawiera trzy propozycje Introitu wraz z fragmentami Ps 67,6.7.36; Ps 89,1.2; Ps 33,10.11 oraz gradual z Ps 33.10,11b.

Ciekawy przykład polskiej pieśni mszalnej zachowany został w *Śpiewniku liturgicznym* Franciszka Głodkiewicza. To XIX-wieczne źródło prezentuje *Msze Błogosławioną podczas ślubów małżeńskich* z incipitem *Niech was połączy ten Bóg Izraela*. Układ mszy jest następujący: Intorit, Graduał, Offertorium, Sanctus, Po Podniesieniu, Komunia. Brak w mszy części Gloria i Credo. Introit jest trzyzwotkowy. Pierwsza zwrotka introitu wzorowana jest na introicie liturgii przedsoborowej (*Deus Israel conjungat vos...*⁷⁰), stanowi wyjątek Ps 127 i w śpiewniku Głodkiewicza zawiera doksologię (3 zwrotka) oraz wskazanie powtórzenia pierwszej zwrotki. Taki układ przypomina przedsoborowy introit liturgiczny z opłatną antyfoną na końcu śpiewu po doksologii⁷¹. Również kolejne zwrotki są opracowaniem Ps 127. Podany Graduał także ma dwie wersje alternatywne: *Po niedzieli Septuagesime*, *Starego zapustu* i w czasie wielkanocnym. Także część na komunię zawiera jedną zwrotkę i kolejną do wyboru⁷². Przykład tej kompozycji jest nietypowy dla tego gatunku muzycznego w źródłach polskich śpiewników, bowiem wśród stu znanych zestawów pieśni mszalnych jest to jedyna znana msza przewidziana na tę uroczystość⁷³.

Po części komunijnej następuje podtytuł *Na Benedicamus Domino*⁷⁴, po którym nie zamieszczono żadnego tekstu. Natomiast kolejna pieśń w tym śpiewniku to *Podczas ślubów małżeńskich*. Rozpoczyna się słowami *Błogosław Boże nowożeńców parze*. Przypuszcza się, że mogła być to część poprzedniej mszy, zachowuje bowiem regularność wiersza poprzednich części, jednak ma osobny numer (Pieśń 114) i tytuł w śpiewniku Głodkiewicza⁷⁵.

c. Hymn do Ducha Świętego

Wykonanie hymnu do Ducha Świętego podczas ślubu jest ewidentnie tradycją polską. Świadcstwo tego śpiewu w liturgii małżeństwa sięga agendy Hieronima Powodowskiego z 1591 r.⁷⁶, w której rubryki podają, że po pouczeniu kapłana, jeśli czas i możliwość pozwalają, może być odśpiewany hymn

⁶⁹ Por. *Graduale Triplex*, Solesmes 1979, s. 310, 79, 453, 458.

⁷⁰ Por. *The Liber Usualis*, New York 1961, s. 1288.

⁷¹ Por. W Hozakowski, *Wykład Mszy świętej*, Poznań 1914, s. 5.

⁷² Por. F. Głodkiewicz, *Śpiewnik liturgiczny...*, dz. cyt., s. 419-422.

⁷³ Por. Por. B. Bielawska, *Polska pieśń mszalna do 1914 roku*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, cz. III, red. W. Schenk, Lublin 1980, s. 168.

⁷⁴ Chodzi o końcowe błogosławieństwo. Możliwe jest tu użycie *Ite missa est*. Por. A. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny...*, dz. cyt., s. 387.

⁷⁵ Por. F. Głodkiewicz, *Śpiewnik liturgiczny...*, dz. cyt., s. 422.

⁷⁶ Por. B. Nadolski, *Liturgika...*, t. 3, dz. cyt., s. 293.

Veni creator Spiritus lub antyfony *Veni sancte Spiritus...*⁷⁷. W przypadku braku muzyki, kapłan wykonywał hymn sam na klęcząco wraz z kolektą⁷⁸. Starsze źródła wskazują: „*Veni Creator* rytuał piotrkowski (ani rzymski) nie kładzie, widzieliśmy jednak u Powodowskiego, że hymn ten przed ślubem bywał, więc i może być śpiewany. Kapłan tedy po odśpiewaniu lub odmówieniu hymnu z wierszem i oracją, wstępuje do ołtarza”⁷⁹. Podane śpiewy mogły być wykonywane także w języku polskim⁸⁰, podobnie jak to było w przypadku wymiany przyrzeczenia małżeńskiego⁸¹.

Hymn ten wykonywano raz, nawet w następstwie kilku ślubów w ramach jednej liturgii⁸². W XIX w. *Veni Creator* akompaniował organista⁸³ przed błogosławieństwem ślubnym, a środkowe zwrotki można było zastąpić przygrywką na organach⁸⁴.

Pozostałe rytuały i kancjonały zacytowane do tej pory w przypisach nie wspominają tego hymnu⁸⁵. Mówią o nim podręczniki do liturgiki w kontekście zawierania małżeństwa i nie traktują go jako części dozwolonej czy dodatkowej, ale wymieniają jako zwyczajową część obrzędu. Pierwszy raz, kiedy mowa jest o zawarciu małżeństwa, i drugi raz podczas jubileuszu zawarcia małżeństwa kapłan odśpiewuje go sam⁸⁶. W Polsce natomiast wspomina o nim dopiero rytuał z 1927 r. dostosowany do zwyczajów polskich. W rozdziale

⁷⁷ Śpiew *Veni Creator Spiritus* (Przybądź, Duchu Stworzycielu) jest hymnem skomponowanym ok. 809 r., natomiast *Veni Sancte Spiritus* (Przybądź, Duchu Święty, ześlij z nieba wzięty), jest sekwencją z XI/XII w., por. B. Nadolski, *Veni Creator*, Kraków 2018, s. 11-14.

⁷⁸ Por. *Agenda sive ritus sacramentorum ecclesiasticorum ad uniformem Ecclesiarum per universas provincias Regni Poloniae usum officio Romano conformati. Ex decreto synodi provincialis conscripti et editi*, Cracoviae 1591, s. 51; *Mszal Rzymski*, Poznań 1965, s. 1412; O. G. Lefebre, *Mszal Rzymski z dodaniem nabożeństw i niesporów*, Brugia 1931, s. 1847.

⁷⁹ X. S. J., *Małżeństwo*, w: *Encyklopedia Kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. XIII, Warszawa 1880, s. 226.

⁸⁰ Por. *Dostateczny śpiewnik kościelny i domowy wraz z książeczką modlitewną dla wygody katolików z różnych ksiązek i śpiewników zebrany i ułożony*, Wrocław 1845, s. 848; B. Bogedain, *Śpiewy nabożne dla użytku katolików Archi-Diecezyi Gnieźnieńskiej i Poznańskiej*, Poznań 1841, s. 163; *Śpiewnik kościelny i książka modlitewna*, Piekary 1850, s. 848; *Zbiór pieśni nabożnych. Śpiewnik dyecezyi warmińskiej*, Brunsberga 1900, s. 327 i inne. Należy jednak przypomnieć, że przekładu łacińskiego hymnu *Veni, Creator Spiritus* dokonano dopiero w XVI w. Por. I. Pawlak, *Spór o pieśń w liturgii*, w: tenże. *De musica sacra in Polonia. Quaestiones selectae*, t. I, red. S. Garnczarski, Tarnów 2013, s. 321-322.

⁸¹ X. S. J., *Małżeństwo*, w: *Encyklopedia Kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. XIII, Warszawa 1880, s. 223.

⁸² Por. A. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny...*, dz. cyt., s. 381.

⁸³ Por. I. Lasocki, *W sprawie uposażenia duchowieństwa parafialnego*, „Śpiew kościelny” 7(1910), s. 104.

⁸⁴ Por. [brak autora], *Odpowiedzi redakcyi*, „Śpiew Kościelny” 6(1897), s. 152.

⁸⁵ Hymn ten w języku łacińskim znaleziono jeszcze w wydaniach *Rituale Sacramentorum Ac Aliarum Ecclesiae Romano-Catholicae Caeremoniarum. Ex Rituali Synodi Provincialis Petricoviensis Depromptur*, Vilnae 1872, s. 96-97; Vilnae 1903, s. 82-83. Natomiast nie ma tego hymnu we wcześniejszych wydaniach 1641-1832.

⁸⁶ Por. T. Kowalewski, *Liturgika...*, dz. cyt., s. 69-71.

drugim podany jest on na wstępie ze wskazaniem, że kapłan rozpoczyna hymn, który podejmuje schola. Rytuał ten również umieszcza melodię hymnu w notacji gregoriańskiej, sam hymn zaś wpisany jest po łacinie. Po zakończeniu hymnu kapłan odmawia modlitwę *Emitte Spiritum*⁸⁷.

Również rytuał z 1963 r. zawiera hymn, jednak zapisany już w języku polskim. Rubryki podają dodatkowe objaśnienia: na wstępie kapłan przyklękając u progów ołtarza, intonuje pierwszą strofę, śpiew wykonuje wraz z ludem. Hymn wpisany jest do rytuału ponownie z lewej strony w języku łacińskim, a po prawej stronie po polsku. Następnie kapłan śpiewa (*cantat*) oracje z poprzedzającym je wezwaniem: *Ześlij Ducha Twego, a powstanie życie (Alleluja)* – oraz odpowiedź: *i odnowisz oblicze ziemi (Alleluja)*⁸⁸ i po wezwaniu śpiewa modlitwę *Boże, któryś pouczył serca wiernych*. Dla dopełnienia należy jeszcze dodać, że po odśpiewaniu *Hymnu do Ducha Świętego* i odczytaniu lekcji, następuje część *benedictio anulorum*, w której kapłan błogosławi obrączki, śpiewając (*cantans*) wezwania na przemian z odpowiedzią ludu oraz oracje⁸⁹.

d. Pieśni

Przed Soborem Watykańskim II żadna pieśń nie jest wymieniona w obrzędzie liturgicznym i nie wspominają o nich żadne rubryki. Księgi liturgiczne nie przekazują innych dodatkowych zwyczajów odbywających się w kościele, na które niejednokrotnie wskazują m.in. źródła śpiewnikowe (np. śpiew *Pod twoją obronę*) i modlitewniki, wspominając o dodatkowej modlitwie po ślubie, kiedy małżonkowie klęczą przed stopniem ołtarza⁹⁰.

Starsze zbiory zawierają pieśni „o małżeństwie”. Pierwszy zbiór to XVI-wieczny kancjonał⁹¹. Wprawdzie znajdują się w nim *Pieśni o stanie małżeńskim y panięńskim od Boga zrodzonym*, ale wyrażone jest w nich pragnienie błogosławieństwa narzeczonemu, którzy mają wstąpić w związek małżeński. Śpiewnik na czterech kartach zawiera pieśni o incipitach: *Glosy twemi wesoly-mi, Weselmy sie spuł Krześcijanie mili, Stworzycielu Nawyżzy Panie*.

Kolejne dwie pieśni o małżeństwie zamieszczone są w toruńskim kancjona-le z 1620 r. w dziale *Pieśni o małżeństwie świętym*. Pierwsza z nich z tytułem *Bóg wieczny á wszechmocny* zaopatrzona jest numerem CCVI. Druga natomiast jest parafrazą Ps 128 o tytule: *Żywot ten mieć będzie błogosławiony i nie*

⁸⁷ Por. *Rituale Romanum*..., dz. cyt., s. 349-350.

⁸⁸ Por. *Collectio Rituum*..., dz. cyt., s. 156-161. Zbieżność ta prawdopodobnie wzięła się stąd, że autor ówczesnego polskiego rytuału małżeńskiego z 1927 r., który został odnowiony w 1963 r. zgodnie z wymogami ruchu liturgicznego „*Collectio Rituum*”, ks. Józef Michalak (Płock), wzorował się na agendzie Powodowskiego i rytuale Piotrkowskim, por. S. Czerwik, *Geneza i teologia odnowionej liturgii sakramentu małżeństwa*, w: *Odnowiona liturgia małżeństwa. Pokuta chrześcijańska*, red. W. Wojdecki, Warszawa 1980, s. 21.

⁸⁹ Por. *Collectio Rituum*..., dz. cyt., s. 163.

⁹⁰ Por. *Książka do nabożeństwa dla wszystkich katolików*, Leszno i Gniezno 1844, s. 619.

⁹¹ Por. *Cantional albo Pieśni Duchowne z Słowa Bożego złożone dla chwały iedynego Pana Boga w Troycy Błogosławioney y pożytku Kościoła Krześcijańskiego w języku polskim zaś odnowione (...)*, Kraków 1569, s. 231-234.

ma numeru, natomiast posiada notę: *Tenże Psalm 128*. Śpiewnik nie podaje pieśni CCVII albo jest wybrakowany⁹². Pierwsza ze wspomnianych pieśni jest tłumaczeniem z czeskiego autorstwa Andrzeja Trzecieckiego⁹³.

Prawdopodobieństwo wybrakowania strony potwierdza się również kolejnym źródłem, w którym pieśń *Bog wieczny á wszechmocny* (nr CCCXXVII) zawiera aż 20 zwrotek. W tym samym dziale *Pieśni o małżeństwie świętym* znajdują się kolejne dwie pieśni, które również prawdopodobnie nie były już powszechne w zbiorach XIX w. Mowa tu o pieśniach z tytułami: *Bóg gdy niebo ubudował* (nr CCCXXVIII), która w 17 zwrotkach niezwykle uroczym opowiada o stworzeniu świata, Adama, który smutny był z powodu własnej samotności oraz o błogosławieniu pierwszym ludziom, którym Bóg udziela ślubu. Kolejne zwrotki mówią także o małżeństwie apostołów, a także odwołują się do Pisma Świętego i nauczania o małżeństwie. Trzecia pieśń tego śpiewnika to *Różne szczęście ludzie uważają* (nr CCCXXIX), która mówi o zaletach i cnotach dobrej żony⁹⁴. *Kancjonał Pszczyński* z drugiej połowy XVIII w. zawiera jedną pieśń o małżeństwie z notą, że przeznaczona jest na moment „przed ślubem”⁹⁵.

Sławomir Ropiak odnajduje w śpiewnikowych źródłach na Warmii jeszcze jedną, mającą 21 zwrotek, pieśń ślubną pt. *Tak jak na początku, końca nie znający*. Z analizy wynika jednak, że prawdopodobnie zachowana została tylko w jednym z sześciu wydań śpiewnika warmińskiego⁹⁶.

Ciekawy przykład śpiewu podaje kancjonał z 1863 r., w którym znajdują się trzy pieśni. Jedną z nich jest pieśń nie posiadająca incipitu i zatytułowana „Przy ślubie”. Jest to parafraza Ps 127, a sama pieśń zaczyna się słowami: *Kto się Pana Boga boi*. Można przypuszczać, że pieśń była wykonywana w trakcie obrzędu, skoro dwie okalające ją pieśni w śpiewniku noszą tytuł: *Przed ślubem i Po ślubie*⁹⁷.

⁹² Por. *Cantional to jest: Pieśni krześcijańskie ku chwale Boga w Troycy Jedynego...*, Toruń 1620, brak numeracji stron.

⁹³ Por. P. Fijałkowski, *Kancjonał Piotra Artomiusza z 1620 r.*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, XLIV(2000), s. 140-141.

⁹⁴ Por. *Doskonały Kancjonał Polski zawierający w sobie Pieśni, Hymny y Psalmi Krześcijańskie...*, Brzeg 1673, s. 550-557.

⁹⁵ Por. E. Poloczek, „*Kancjonał Pszczyński*” jako źródło poznania polskich pieśni katolickich na Śląsku w drugiej połowie XVIII wieku, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” XI(1978), s. 294-295.

⁹⁶ Por. S. Ropiak, *Pieśń o świętych oraz rozmaite i przygodne w polskich warmińskich śpiewnikach drukowanych w latach 1858-1924*, „Studia Warmińskie” XXXVII(2000), s. 366; S. Ropiak, *Katolickie śpiewniki polskie drukowane dla diecezji warmińskiej w latach 1856-1924*, „Studia Warmińskie” XXIX(1992), s. 162-164; *Zbiór pieśni nabożnych. Śpiewnik dyecezyi warmińskiej*, wyd. II, 1866, s. 49; wyd. III, 1885, s. 404; wyd. IV, 1900, s. 327; wyd. V, 1914, s. 225; wyd. VI 1922, s. 225.

⁹⁷ Por. *Katolicki kancjonał zawierający modlitwy i pieśni na potrzebę w kościele, w domu i przy pogrzebach*, Głogówek 1863, s. 155.

Warto jeszcze wspomnieć o pieśniach znajdujących się w trzech mało znanych zbiorach śląskich: Kancjonale z Leśnicy (1810-1849), Kancjonale Ellgotckim (1832) oraz Kancjonale za Śląska Pruskiego z II połowy XIX w. Pieśniami dotąd nieznanymi w innych źródłach są tu: *Proście dziś serdecznie* (Kancj. Ell., nr 331) oraz *Słodki Jezu, Zbawicielu* (Kancj. Śl. Pr., nr 44). Śpiewniki zawierają także wymienione wcześniej pieśni: *Oto Boże serc tych dwoje* oraz *Coś Ty raczył złączyć, Boże*. W sumie występują one sześć razy⁹⁸.

Kolejne unikatowe pieśni znajdują się w śpiewniku krakowskim z 1802 r.⁹⁹. Śpiewnik prezentuje jedną pieśń: *Oto Boże serc tych dwoje*, natomiast obok liczby porządkowej autor odsyła do dwóch numerów śpiewnika, w których znajdują się pieśni: *Deus miseratur* (66) i *Beati omnes* (nr 127). Pierwsze dzieło wyraźnie oparte jest na Ps 67(66). Psalm ten był wykorzystywany w obrzędzie błogosławieństwa kobiet po ślubie. Podobnie drugie jest pieśnią opartą o tekst Ps 127, którego wersety równocześnie stanowiły motyw *priorium missae* w Mszy za nowożeńców.

Kolejny zbiór to kancjonał z 1805 r. Śpiewnik zawiera dziewięciowrotkową pieśń o tytule *Małżeństwo* z początkowymi słowami *Za Twą Boże opatrnością*¹⁰⁰.

Józef Sierosławski, badając historię muzyki kościelnej, przywołuje w kontekście liturgii sakramentu małżeństwa w Polsce kilka ciekawych świadectw. Według autora pieśni były śpiewane po ślubie. Należą do nich: *Pod Twoją obronę* – co potwierdza tradycję tego śpiewu wspomnianą już przez J. Nowowiejskiego – albo *Kto się w opiekę* lub pieśni do Matki Bożej. Autor wspomina jeszcze o innych, które treściowo mówią o złączeniu dwóch serc, jednak nie są śpiewami liturgicznymi¹⁰¹.

Dotychczas omówiono pieśni raczej niespotykane powszechnie, które w większości nie dostały się do późniejszych śpiewników, co może świadczyć o ich raczej regionalnym zasięgu. Najwięcej pieśni zawierają jednak zbiory XIX-wieczne. Powtarzają się one w kolejnych wydaniach śpiewnikowych przynajmniej od połowy XIX w., a z pewnością niektóre z nich są starsze. Chociaż nie wszystkie wymienione poniżej nadają się do liturgii, gdyż niektóre są raczej pieśniami „domowymi”¹⁰², to zauważyć należy, że w śpiewnikach kościelnych figurują one często w dziale pieśni przygodnych (lub też osobno) oraz często zatytułowane są mniej więcej tak: *podczas ślubów małżeńskich*,

⁹⁸ Por. A. Reginek, *Kancjonał rękopiśmienny jako przekaz tradycji śpiewów kościelnych na Górnym Śląsku w XIX w.*, Kraków 2012, s. 74-75, 170-182.

⁹⁹ Por. [P. Folwarski], *Śpiewnik. Qui cantat bis orant, pisano w czasie nayokropniyszey Woyny Roku 1800*, Kraków 1802, s. 66, 127, 584.

¹⁰⁰ Por. *Kancjonał do używania przy nabożeństwie domowym i kościelnym*, Rawicz 1805, s. 211-212.

¹⁰¹ Por. J. Sierosławski, *Śpiew rzymsko katolickiego kościoła: od początku ery chrześcijańskiej aż po nasze czasy*, Kraków 1900, s. 80.

¹⁰² Por. Z. Wit, *Śpiew w liturgii na ziemiach polskich w XIX wieku*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, cz. III, red. W. Schenk, Lublin 1980, s. 271.

przed ślubem, przed ślubem w kościele, po ślubie. Odpowiednie nazewnictwo podpowiada, że pieśni te były wykonywane przed lub po ślubie, ale nie w samym obrzędzie.

Potwierdzenie takiego wykonywania śpiewu kościelnego poza liturgią można odnaleźć w ówczesnych podręcznikach o muzyce kościelnej¹⁰³. Także stare podręczniki liturgiki nie mówią o pieśniach związanych z sakramentem małżeństwa – wspominają jedynie o hymnie *Veni Creator*¹⁰⁴. Jednak pieśni te można odnaleźć w różnych zbiorach¹⁰⁵. Mowa tu o tytułach takich jak: *Oto Boże serc tych dwoje, Duchu Święty daj natchnienie, Boże! od Ciebie pochodzi, Zważ więc jak jest wielkie, Stanowicielu małżeństwa, Bogu Ojcu i Synowi, Amen! Amen! niech zawoła, Coś Ty raczył złączyć, Boże, Święta i droga jest każda przysięga, Chciej wysłuchać Ojczy Panie, Panie! tu do Twych stóp, Błogosław Boże nowożeńców parze, Drogim skarbem nazwać można, Pobłogosław, Jezu drogi.* Występują w nich również hymny *Veni Creator Spiritus, Veni Sancte Spiritus, Przybądź, Duchu Stworzycielu.*

Przedstawione śpiewy albo posiadały melodie własne, albo śpiewane były na znane melodie, co proponują niektóre wspomniane źródła, np.: *Duchu święty! daj, Pokropisz hyzopem, Panie, Wesoly nam dzień dziś nastal, Jezusa słodkie wspomnienie, Dziś koniec roku, Gwiazdo morza.* Pieśni tych raczej nie spotyka się we współczesnych śpiewnikach, natomiast drukowane były do pierwszej połowy XX w. A. Reginek na podstawie wybranych źródeł zestawia nawet 12 melodii pieśni *Oto Boże serc tych dwoje*¹⁰⁶.

Z czasem umieszczano kolejne, nowe pieśni. Niejednokrotnie opracowywane były na głosy solowe, duety, tercety, jak to miało miejsce w przypadku „preśni ślubnej” czy „pieśni poślubnej” ks. Eugeniusza Walkiewicza: „Te pieśni poślubne Walkiewicza mogłyby z powodzeniem zastąpić wykonywane u nas po ślubach bardzo oklepane i trywialne kantileny, zaczerpnięte z niższego gatunku muzyki świeckiej”¹⁰⁷.

¹⁰³ Por. J. Sierosławski, *Śpiew rzymsko katolickiego...*, dz. cyt., s. 69-70.

¹⁰⁴ Por. T. Kowalewski, *Wykład obrzędów...*, dz. cyt., s. 56; P. Rzymski, *Wykład obrzędów kościelnych historyczny i duchowy*, 1828, s. 198.

¹⁰⁵ Przykładowe zbiory: [P. Folwarski], *Śpiewnik. Qui cantat...*, dz. cyt., s. 66, 127, 584; B. Bogedain, *Śpiewy nabożne dla użytku Katolików Archu-Diecezyji Gnieźnieńskiej i Poznaniańskiej*, Poznań 1841, s. 162; *Książka modlitewna i kancyonał dla pospolitego ludu katolickiego*, Opole 1864, s. 381-382; S. Keller, *Zbiór pieśni nabożnych katolickich dla użytku kościelnego i domowego*, Kraków 1886, s. 769-772; R. Gillar, *Zbiór Melodyi dla użytku kościelnego i prywatnego*, Bytom 1903, s. 178-179; T. Flaszka, *Śpiewnik kościelny katolicki*, cz. III, Kraków 1927, s. 272-273; *Kantyczka czyli pieśni nabożne w kościele katolickim używane* Wilno 1898, s. 511-512; *Zbiór pieśni nabożnych. Śpiewnik diecezji warmińskiej*, Brunsberga 1900, s. 327; *Nowy kancyonał oraz książka modlitewna*, Cieszyn 1909, s. 490-491; J. Szycyca, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1955, s. 396-399.

¹⁰⁶ Por. A. Reginek, „Pieśni nabożne” *Franciszka Karpińskiego oraz psalmy w jego tłumaczeniu w przekazach źródłowych i tradycji ustnej. Studium teologiczno-muzykologiczne*, Katowice 2005, s. 642-643.

¹⁰⁷ Por. [brak autora], *Rozmaitości*, „Śpiew Kościelny” 12(1910), s. 190.

Pieśń *Oto Boże serc tych dwoje* autorstwa Franciszka Karpińskiego¹⁰⁸ jest najczęściej występującym śpiewem w przywołanych źródłach i występuje w niemalże każdym śpiewniku, w którym występują jakikolwiek śpiewy ślubne. Była niejednokrotnie opracowywana na głosy solowe, chóry, z towarzyszeniem organowym bądź *a capella* m.in. przez A. Chlondowskiego, J. Grabowskiego, F. M. Małgockiego, A. Rzepko, M. Surzyńskiego¹⁰⁹.

Na koniec warto krótko przypomnieć, że muzyka kościelna w XIX w. uległa poważnym zniekształceniom co było powodem dyskusji prowadzonych na łamach czasopism muzycznych publikowanych przez cecyliantów. Nadużycia, których się dopuszczano w kontekście muzyki sakramentu małżeństwa, polegały na tym, że części zmienne oraz antyfony zamieniono podczas ślubów na sola i duety oraz marsze, które nie miały nic wspólnego z praworządnym śpiewem kościelnym¹¹⁰. W skutek niskiego poziomu świadomości liturgii organiści decydowali się na wykonywanie utworów tanecznych¹¹¹. *Veni Creator* z modlitwą *Ojczy z niebios* z opery *Halka* Stanisława Moniuszki zalecano wykonywać właśnie po ślubie¹¹² co do dziś jest praktykowane, choć zauważa się także, że dziś także tradycyjne śpiewy ludowe są wypierane przez nowe gatunki muzyki rozrywkowej, generowanej przez nagrania fonograficzne¹¹³.

Wnioski

Eklezyjalny charakter liturgii stanowi podstawę do rozumienia liturgii małżeństwa. Liturgia sakramentu małżeństwa przed Vaticanum II koncentruje się wokół wspólnoty i uwielbienia Boga. Choć nadal brak w rubrykach wskazań dla muzyki w sakramentach, znajomość charakteru liturgii z powodzeniem pozwala na dopasowanie i tworzenie odpowiednich pieśni. Należy zwrócić uwagę na bogactwo psalmów wykorzystanych od dawna do liturgii ślubnej. We współczesnych przepisach liturgicznych także psalm stanowi proponowany śpiew na komunię czy wejście (por. OWMR, 26). Trzeba mieć też na uwadze, że uroczystość ślubna miała własne śpiewy poza samym obrzędem, skoro dawniej towarzyszyły jej specjalne *proprium missae*, a przynajmniej dwie kompozycje gregoriańskie i jedna opracowana w śpiewniku Głodkiewicza.

Stare śpiewniki prezentują pieśni, które związane są z religijnym charakterem małżeństwa. Liczba tych śpiewów w zacytowanych śpiewnikach przekracza dwadzieścia, jest więc ich znacznie więcej niż we współczesnych śpiewni-

¹⁰⁸ Por. F. Karpiński, *Pieśni nabożne*, Supraśl 1792, s. 79-80.

¹⁰⁹ Por. A. Reginek, „*Pieśni nabożne*”..., dz. cyt., s. 573-574.

¹¹⁰ Por. [brak autora], *Zamianowanie J. W. I. ks. Pralata Jelowieckiego, proboszcza parafii Św. Trójcy w Warszawie Patronem „Stowarzyszenia organistów” na Archidiecezję Warszawską*, „*Śpiew Kościelny*” 24(1907), s. 274.

¹¹¹ Por. A. Miller, *Krótki zarys upadku muzyki kościelnej*, „*Śpiew Kościelny*” 8(1896), s. 113.

¹¹² Por. H. Miłek, *Reperuar*, „*Organista*” 6(1935), s. 15-16.

¹¹³ Por. S. Ropiak, *Śpiew i muzyka podczas obrzędu zawierania małżeństwa*, w: *Małżeństwo w świetle dialogu kultur*, red. W. Nowak, M. Tunkiewicz, Olsztyn 2009, s. 95.

kach. Najważniejszy jest jednak fakt, że wszystkie wymienione pieśni treściowo odnoszą się do obrzędu małżeństwa, wykorzystując tekst Pisma Św. i zawierają teologiczne prawdy na temat małżeństwa lub korzystają z tekstów liturgicznych (np. błogosławieństwo małżonków).

Po Vaticanum II kładzie się nacisk na udział całego Kościoła w radości nowożeńców (OSM, nr 51). Cały Kościół reprezentowany przez najbliższych, gości weselnych i parafian, jako Lud Boży, aktywnie uczestniczy w wydarzeniu zaślubin. Powinien to również wyrażać wspólnym śpiewem, co dziś nie jest oczywiste.

The Music of the Liturgy of the Sacrament of Marriage in the Historical Aspect

Summary

Music accompanies each celebration of the sacraments. In the liturgy of the marriage, music has a special character, because the sacrament is celebrated very solemnly. Music has accompanied rituals and wedding customs in the Church since antiquity. Until the Second Vatican Council, it survived in the rituals and piety of the people expressed in church songs.

Key words: song, psalms, songbook, Council of Trident, Antiquity.

Bibliografia

- [P. Folwarski], *Śpiewnik. Qui cantat bis orant, pisano w czasie nayokropniyszey Woyny Roku 1800*, Kraków 1802.
- Abraham W., *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa*, Lwów 1925.
- Baranowski Z., *Małżeństwo*, Poznań-Warszawa-Lublin 1956.
- Collectio Rituum continens excerpta e Rituali Romano Ecclesiis Poloniae adaptato*, Katowice 1963.
- Dacquino P., *Storia del matrimonio cristiano Alla luce della Bibbia*, Torino 1984.
- Graduale Simplex In Usus Minorum Ecclesiarum*, Libreria Editrice Vaticana 2007.
- Graduale Triplex*, Solesmes 1979.
- Guillois A., *Wykład historyczny, dogmatyczny, moralny, liturgiczny i kanoniczny wiary katolickiej*, t. 3, Warszawa 1892.
- Hieronim ze Strydonu, *Listy*, t. 3, Kraków 2011.
- Hozakowski W., *Wykład Mszy świętej*, Poznań 1914.
- Kowalewski T., *Liturgika czyli wykład obrzędów kościoła katolickiego*, Płock 1922.
- Langkammer H. H., *Księga Pieśni nad Pieśniami*, Poznań 2016.
- Małaczyński F., *Obrzędy sakramentu małżeństwa w rozwoju historycznym*, „Ruch Biblijny” 14(1961), s. 54-55.
- Missale Romanum ex Decreto Sacrosancti Consilii Tridentini*, Rome 1872.
- Mokrzycki B., *Kościół w świętości*, Warszawa 1984.
- Nadolski B., *Liturgika*, cz. 3, Poznań 2013.

- Nowak W., *Agenda biskupa Marcina Kromera w dziele ujednoczenia liturgii sakramentów w Polsce po Soborze Trydenckim*, w: *Agendy i rytuały diecezji warmińskiej (1574-1939)*, red. W. Nowak, Olsztyn 1999, s. 39-105.
- Nowowiejski A., *Ceremoniał parafialny*, Płock 1931.
- Pałucki J., *Formowanie się chrześcijańskim obrzędów małżeńskich na podstawie Carmen XXV Paulina z Noli*, „Vox Patrum” 36(2016), s. 523-532.
- Prumbs A., *Mały ceremoniał dla kleryków i kapłanów*, Poznań 1949.
- Ratzinger J., *Sakrament i misterium. Teologia liturgii*, Kraków 2011.
- Reginek A., „Pieśni nabożne” Franciszka Karpińskiego oraz psalmy w jego tłumaczeniu w przekazach źródłowych i tradycji ustnej. *Studium teologiczno-muzykologiczne*, Katowice 2005.
- Reginek A., *Kancjonal rękopiśmienny jako przekaz tradycji śpiewów kościelnych na Górnym Śląsku w XIX w.*, Kraków 2012.
- Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae romano-catholicae caeremoniarum*, Vilnae 1903.
- Ropiak S., *Pieśń o świętych oraz rozmaite i przygodne w polskich warmińskich śpiewnikach drukowanych w latach 1858-1924*, „Studia Warmińskie” XXXVII(2000), s. 347-370.
- Ropiak S., *Śpiew i muzyka podczas obrzędu zawierania małżeństwa*, w: *Małżeństwo w świetle dialogu kultur*, red. W. Nowak, M. Tunkiewicz, Olsztyn 2009, s. 93-123.
- Ropiak S., *Katolickie śpiewniki polskie drukowane dla diecezji warmińskiej w latach 1856-1924*, „Studia Warmińskie” XXIX(1992), s. 155-195.
- Schenk W., *Liturgia sakramentów*, cz. 2, Lublin 1964.
- Sesboüé B., *Historia dogmatów*, t. 3, *Znaki Zbawienia*, Kraków 1999.
- Siedlecki J., *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1973.
- Sierosławski J., *Śpiew rzymsko katolickiego kościoła: od początku ery chrześcijańskiej aż po nasze czasy*, Kraków 1900.
- The Liber Usualis*, New York 1961.
- Wit Z., *Śpiew w liturgii na ziemiach polskich w XIX wieku*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, cz. III, red. W. Schenk, Lublin 1980.